

УДК 165:81'255

Янушевич І.А.,

к.филос.н., доцент кафедри філософії та методології науки
Одеського національного політехнічного університету, yanirina@i.ua

Україна, м. Одеса

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ГУМАНІТАРНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

У статті комплексно розглянута можливість використання філософських концепцій феноменології, структуралізму, герменевтики і синергетики як загальнозначущих методологічних передумов гуманітаристики, показані їх переваги і межі застосування. Здійснене узагальнення показало, що методологічна база цих концепцій в значній мірі неповна і передбачає неявне звернення до системного підходу.

У зв'язку з цим відкриваються можливості системного підходу в постановці основних проблем гуманітаристики, пов'язаних з різним тлумаченням тексту. До їх числа можна віднести постановку «дилеми розуміння», винесення рішення про адекватність розуміння, визначення критеріїв оцінки якості розуміння. І хоча створення загальнозначущої методології гуманітарних наук представляється проблематичним в силу нескінченності концептів самого розуміння, але в цілому, розглянуті в даній статті питання дозволяють істотно розширити і уточнити постановку даного завдання.

Ключові слова: гуманітаристика, феноменологічний метод, герменевтичне коло, структуралізм, синергетика, системний метод.

Постановка проблеми. Змістовне різноманіття об'єктів соціально-гуманітарної сфери, на які спрямована увага дослідників, багатство смислів і значень роблять актуальною систематизацію сприйняття знань, яким людина надає певний сенс. У зв'язку з цим особливого значення набуває завдання пошуку методів, адекватних об'єкту, що вивчається гуманітаріями. Разом з тим, особливість розвитку сучасних гуманітарних наук, їх інтенсивне і екстенсивне зростання, поряд з тенденцією до міждисциплінарності у вирішенні конкретних проблем, робить актуальним участь філософії в пошуку і виявленні підстав такого роду знання.

Отже, в статті була поставлена **мета** – простежити в філософських концепціях феноменології, структуралізму, герменевтики, синергетики які маніфестували себе як методологічні підстави гуманітарних наук у галузі процедур розуміння, такі ідеї, що вказують на можливість здійснення загальнозначущих і раціонально контрольованих процедур розуміння. Аналіз цих концепцій привів до висновку, що методи, запропоновані цими концепціями, можуть бути корисні гуманітаріям тільки на певних етапах процесу розуміння. В статті було визначено, що на роль методологічного засобу гуманітаристики може претендувати одна з існуючих теорій систем.

Цілий ряд гуманітарних дисциплін, а не тільки природничі науки, був теж зорієнтований на «строгий» ідеал науковості. Такий стан справ існував у структурній лінгвістиці біології, соціології, та ін. Поява міждисциплінарних областей знання та застосування математичних методів в історії та літературознавстві також наближало деякі їхні розділи до класичного ідеалу науковості. Разом з тим, лівова область гуманітаристики – історія, філологія, психологія, педагогіка – не відповідали строгим науковим канонам, хоча завжди іменувалися науками, що викликало дискусії у філософському середовищі.

Обґрунтування загальної методології розуміння різного роду текстів є такого ж роду завдання, яке припус-

кає використання таких спеціальних методів, які були б релевантні стосовно соціально-гуманітарної області наукового знання і адекватні по застосовних до цих областей знання засобам. На цьому шляху особливу актуальність здобуває пошук способів розуміння й пізнання, що дозволяють розкрити зміст конкретного тексту будь-якого змісту (філософського, релігійного, наукового), а також факту, події, комунікативної дії, поведінки і т.д. Тим самим традиційна для епістемології та герменевтики проблема розуміння конкретизується залежно від сфери застосування методів інтерпретації, адекватних об'єкту вивчення. Це широке завдання обумовлене тією обставиною, що в адекватній інтерпретації бідує все те, що має зміст.

При цьому, як правило, поняття «адекватності розуміння» покладається інтуїтивно яким, таким, що практично не відрізняється від таких понять як «релевантність», «еквівалентність». А спроба зв'язати адекватність розуміння з пануючими в суспільстві системами «нормативів» зрозумілості (що іноді називають «предпосилочним знанням»), веде до утруднень в рішенні безлічі практичних завдань пов'язаних з розумінням текстів різного характеру. Оскільки споконвічно було ясно, що всяка норма має відносний характер.

У методологічному аспекті норми, на відміну від законів, не носять характеру жорстких регуляторів, не бувають дійсними або неправильними, не відкриваються, а вводяться людиною, не пояснюють фактів, а вказують орієнтири діяльності, допускають аксіологічну оцінку. Норма не призначена для пророкувань. У реальному житті будь-яка норма може порушуватися, бо її функціонування носить характер не внутрішнього, а зовнішнього відношення. Системи норм говорять не про те, як реально діяти суб'єктові, регулюючи об'єкт, а про те, яким об'єкт повинен був би бути в ідеалі. Норми, прагнучи стати закономірністю, у той же час як би орієнтовані на самоліквідацію. Якщо ж глянути на запитання

функціонування норм із системної точки зору, то процес перетворення норми в деяку закономірність, у принципі можливий – у тому випадку, якщо норма, як зовнішнє відношення, стає звичкою і виявляє тенденцію стати внутрішньою. Це те, що А.І. Уїйомов називав «реляційним колапсом» [1; с.229-231].

Однак самі по собі норми, що навіть стали закономірностями, не можуть створити строгу, наукоподібну концепцію – для цього необхідні, насамперед, принципи. Прикладні теорії використовують як принципи загальні та необхідні твердження наук фундаментальних, а останні не обходяться без філософських принципів. Оскільки на певних етапах розвитку суспільства ті або інші принципи розуміння порушуються, то нові принципи стають, як правило, передумовою конвенціональної норми розуміння, яка в практичному плані відображає зміни в перевазі тих або інших підходів до цілей і завдань якої-небудь творчої діяльності в сфері гуманітаристики.

Щоб принцип став більш-менш строгим регулятором норм процесу розуміння, цей принцип повинен був би стати саме методологічним, тобто супроводжуватися теоретичним обґрунтуванням його застосування. Від цього залежить статус будь-якого гуманітарного знання як загальної теорії, придбання їм інтерсуб'єктивного характеру (а виходить, по визначенню, придбання статусу загальнозначущого знання).

А якщо ні, то норми, що навіть стали закономірністю, залишаються обґрунтованими лише інтуїтивно, а гуманітаристиці приготовлена доля, як і раніше, залишатися мистецтвом. Як відомо, згідно Окаму: «сутності не слід збільшувати без необхідності» [2; с.73-102]. У цьому зв'язку часто відзначають неприпустимість як обґрунтування знання використовувати посилання на інтуїцію або якісь інші сховані параметри. Інакше кажучи, усе, що ми вважаємо знанням не просто в повсякденному змісті, повинно зазнати теоретичного осмислення. Тому, якщо порушувати питання про можливість теоретизації гуманітарного знання, то мусимо прийняти тезу, що воно не повинне залишатися чисто ідеографічним. Успіхи ж у застосуванні деяких загальнотеоретичних методів у різних галузях знання надихають дослідників на спробу використання напрацьованої методологічної бази і у даній області, надаючи надію на підвищення ефективності, точності та логічності викладу думок в різних областях гуманітаристики.

Цілком ймовірно, для того щоб методологія гуманітарного пізнання змогла оформитися як відносно строга наукова концепція, у ній необхідно виділити якісь інваріантні принципи організації обміну інформацією, що неможливо без дозволу низки питань загальнофілософського характеру. Це повинні бути такі ідеї, які вказують, нехай навіть і в неявному виді, на те, що може вважатися загальнозначущим і раціонально контрольованим. Деякі кроки в даному напрямку робляться у даній роботі.

У гуманітарних науках існує традиція звертання до методологічних «наробітків» різних напрямків філософії. У методологічному змісті робота зі змістом тексту була завжди цікава філософській феноменології.

Феноменологічний метод – це метод безпосереднього злиття з потоком свідомості; він у принципі протилеж-

ний не тільки переважно індуктивному методу природознавства, або дедуктивному методу математики та логіки, але й будь-якому взагалі методу, що не упускає з виду практичне завдання перетворення об'єкта. Але якщо під методом мати на увазі якийсь алгоритм дій, що дозволяє одержати загальнозначущий результат, то доведеться визнати, що хоча феноменологія дозволяє контролювати вибір концепту конкретного акту розуміння, але в цілому не може претендувати на методологію як реалізацію послідовності відтворених кроків до розуміння.

Якщо, приміром, орієнтуватися на ситуацію розуміння, яка виникає в перекладацькій практиці, то для перекладача це означало б перехід на позицію тільки переважно пасивного спостерігача за своєю свідомістю. Це також означало б прагнення відхреститися від лінгвістичного аналізу мовних значень і пояснень процесу перекладу як випадку, коли людина нібито може встати «поза» обох мов, звернувшись лише до своєї «чистої» свідомості. Не зрозуміло, як саме можна було б зайняти таку позицію та знати, де власне мова сполучена з світом об'єктів, а де – ні, і які в точності особливості цього сполучення? Людина не може повністю вийти з мови навіть для рефлексії над самою собою. У реальній же практиці пізнання знання про систему об'єктивних референтів функціонує «вбудованим» у знання мови і невіддільним від нього. Таким чином, феноменологія, хоча й сприяє саморозумінню перекладача, але залишає його наодинці зі своїми звичайними труднощами, майже в такому ж стані, у якому він споконвічно перебуває.

Феноменологічна інтроспекція може бути використана як методологія розуміння тільки на етапі пошуків і визначення концептів – автора тексту та реципієнту, оскільки сприяє звільненню їх від придбаних схем і штампів роботи з текстом. Але предметом інтересів феноменології виявляється тільки область концептів, а для таких сфер гуманітарного знання як історія, педагогіка, психологія – це тільки одна сторона роботи.

Але можливо інша методологічна концепція, а саме, структуралізм, який споконвічно був орієнтований не на суб'єктивний самоаналіз, а на пошук об'єктивних структур, виявиться більш продуктивною методологією гуманітаристики?

Структуралізм досліджував сукупність інваріантних структур у динаміці різних систем. Розуміння ж здійснюється не тільки на рівні знакової системи (тобто знання мови). Розуміння, наприклад у випадку його спрямованості на художній текст, може також поширюватися і на речі, які вказує сам текст, рівною мірою на те, що мається на увазі в тексті, прочитується як би «між рядків»: що прагне сказати автор тексту, але не сказав, чому автор говорить саме це, чому реципієнт сам вибирає даний зміст тексту, а не який-небудь інший і т.п. Тобто в гуманітаристиці мова завжди йде про багаторівневе розуміння.

Якщо ґрунтуватися на ранніх або пізніх варіантах структуралізму, вирішуючи основне методологічне питання про адекватність розуміння, ми повинні були б співвідносити власне розуміння не стільки з тим, що мав, наприклад, автор тексту або з реальним станом справ, відображуваним у тексті. А весь час тільки з «останніми» структурами, що робить завдання розу-

міння нерозв'язаним. Розуміння завжди відносно чомусь, що задано ззовні, у всякому разі, не безпосередньо наявній внутрішньої мовній структурі.

Досить прийняти той факт, що всякий текст немиче структурований, що, структури ці залежать від мети та задуму тексту, тобто від концепту. Очевидно, це є наслідком простого методологічного припущення: різні інтерпретації тексту, якщо ми прагнемо їх порівнювати, повинні розглядатися як системи. Ці системи – зовсім не обов'язково збігаються по всіх своїх характеристиках. Дане припущення дозволило б з'якшити вимогу структуралізму розглядати структури «самі по собі», абстрагуючись від предметів, на яких вони виконуються, а саме у зв'язку із самим текстом.

Чудове методологічне досягнення структуралізму в області далекої від кількісного аналізу, але нужденної в якісному аналізі тексту – гуманітаристиці – саме полягає в тому, що він звернувся до архітектоники мовних одиниць, що дозволяє розуміти різнорідне однорідно. Обертає на себе увагу, що структуралісти часто використовують слово «система», тим самим як би звертаються до необхідності використання системного підходу. Однак слово «система» у структуралізмі найчастіше узгоджується з синонімом «структури», пропонується аналіз текстів не як систем, а як структур, реалізованих на певних мовних одиницях, а тому не можна думати, начебто це якийсь «системно-структурний метод». Сам по собі структуралізм не містить засобів і практично значущих методів, які він би міг запропонувати, наприклад, істориків, політологів або перекладачів для розв'язку основного питання – для аналізу ступеня адекватності інтерпретації фактів і відповідності текстів.

Якими, наприклад, загальнозначущими засобами оцінити відповідність історичного факту сучасним його трактуванням, або як виділити більш адекватний переклад художнього тексту з декількох існуючих? Це питання залишається не тільки без відповіді, але й без аналізу.

Герменевтика – особлива область пізнання, яка має своїм предметом шляхи і засоби досягнення розуміння, збагнення змісту тексту (або інших предметів, які розглядаються як текст). У силу цього герменевтика завжди претендувала на статус методології гуманітарного знання.

Представник герменевтики – Ф. Шлейєрмахер розрізняє різні рівні розуміння тексту, підкреслюючи пріоритет саме об'єктивного (тобто граматичного і «фонового») плану тексту – у порівнянні зі звертанням до його суб'єктивної, психологічної сторони. Загалом кажучи, ситуацію герменевтичного кола Шлейєрмахер називав «уявним колом», тому що в дійсності, як він вважав, ніякого кола насправді нема. Бо існує тільки послідовне розуміння цілого через послідовне прочитання його частин, а потім уточнення змісту частин через зміст цілого. «Увійти» у це коло легко, але «вийти» з нього значно важче, тому що повне розуміння виявляється бажаним, але недосяжним ідеалом. Для цього потрібно було б повністю дешифрувати змісти тексту [3; с.25-26].

У статті «Еволюція герменевтичної проблематики» автором зазначалося, що «...факт «випередження» цілісності частин на основі того, що вже «витає» у свідомості був помічений і по-різному відображений не тільки В. Дільтеєм, але, скажемо, у розглянутій нами феноме-

нології з її поняттям інтенціональності як попередньої всякому конкретному пізнавальному акту установки на схоплення певної предметно-значеннєвої цілісності, або гештальтпсихологами, які аналізували структури та умови цілісного прообразу всякого реального сприйняття на рівні окремої індивідуальної психіки» [4; с.27-32]. Це явище цілком аналогічне вимозі системного уявлення об'єкта, що розуміється.

Герменевтик Гадамер багато пише про аплікацію (лат. applicare – накладання, нанесення) інтерпретації на якусь предметність тексту. Однак помітимо, що ця процедура в Гадамера точнісінько нагадує, з одного боку, феноменологічну процедуру співвіднесення «ноєми» та «ноєзиса», а з іншого, знову підводить нас до того, про що піде мовлення далі, – до застосування концептів для системного переосмислення об'єктів, тобто звертає увагу гуманітаріїв до використання якогось іншого методу, оскільки дозволяє вбачати в розумінні деяку результативну дію, а не просто одне з вільних мистецтв.

Звичайно, було б невірно стверджувати, що герменевтика цілком орієнтується тільки на ірраціональний спосіб розуміння. Твердження того, що розуміння цілого виникає не із частин, оскільки вони тільки із уже понятого цілого можуть інтерпретуватися як його частини, – це вимога цілісності підводить до необхідності відповістити на запитання про те, що ж це за властивість «цілісності»? Однак усяка спроба визначити це поняття обов'язково приведе до необхідності послатися на відповідну систему [5; с.189-194].

Незалежно від того, чи були знайомі із системним підходом Гайдегер або Гадамер, при описі розуміючих процедур неможливо обійтися без фактичного використання, принаймні, системного уявлення тексту в процесі його інтерпретації. Коли ж стверджується, що розуміння – це безперервний процес інтерпретацій, то завжди мається на увазі нескінченні процедури кожен раз все нових і нових системних уявлень – з однаковими або з різними концептами. Усе це підводить до необхідності розглянути можливості системного підходу по частині методологічного обґрунтування гуманітарних наук.

Герменевтика в цілому не дуже придатна як методологічна процедура для деяких галузей гуманітаристики саме тому, що, по-перше, не претендувала на те, щоб бути методом у науковому змісті цього слова, а по-друге, усі пошуки змістів у герменевтиці носять чисто змістовний характер, тому мало чого повідомляють досліднику про структуру процесу самого розуміння, а виходить, методологічного навантаження не несуть.

Синергетика – одна з перспективних методологій соціокультурного прогнозування та прояв новітньої наукової революції. Помітною рисою синергетики є її міждисциплінарний характер, пов'язаний з універсальністю принципу самоорганізації, який поширюється на всілякі по складності та складу системи.

Але синергетика з її підвищеною увагою до нестабільності, нестійкості в якості характеристики універсума виявилася співзвучна сучасності та неklasичній парадигмі в науці. Крім того, у синергетичній парадигмі знімаються класичні опозиції суб'єкта та об'єкта, складаються нові аксіологічні підстави сучасної культури, заснованої на діалозі. Соціум розглядається в синерге-

тиці як нелінійна система. На тлі невизначеності сучасного світу індивідуальні дії здобувають особливе значення, оскільки сучасний світ перебуває в крапці біфуркації, і навіть незначні флуктуації можуть вплинути на його подальший розвиток.

Висновки. У цьому зв'язку звертає увагу той факт, що імпліцитно (як феноменологія та герменевтика) або в явному виді (як у структуралізмі та синергетиці) визнавалося, що будь-яке розуміння (інтерпретація) тексту вимагає його цілісного уявлення. Однак поняття цілісності вводиться як термін тільки в різних теоріях систем. До використання теоретико-системних підстав близько підходив структуралізм і синергетика, але вони так і не запропонували спроби розвести поняття «системи» і «структури». У герменевтиці також наполегливо проводиться думка, що цілісність розуміння обумовлена «перед-розумінням», але далі цієї системологічної ідеї не пішов ніхто з визнаних герменевтиків.

Проблема адекватності розуміння, оскільки вона не знайшла рішення ані у феноменології та герменевтиці, ані в структуралізмі і синергетиці, повинна бути поставлена з погляду системного підходу. Адекватність розуміння є ключовою проблемою гуманітаристики, і її системне уявлення зможе додати гуманітаристиці риси теоретичної концепції.

Яку методологічну функцію міг би виконати системний підхід в обґрунтуванні методів гуманітаристики як щодо строгих і загальнозначущих процедур, послідовно-

сті відтворених кроків по досягненню цілей розуміння? Це залишається метою подальшого дослідження.

Література

1. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уёмов – М.: Мысль, 1978. – С.229-231. – 272 с.
2. Оккам У. Избранные произведения: Пер. с лат. / У. Оккам – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – С.73-102.
3. Кузнецов В.Ф. Герменевтика и её путь от конкретной методике до философского направления / В.Ф. Кузнецов – М.: Прогресс, 1985. – 30с.
4. Янушевич І.А. Еволюція герменевтичної проблематики / І.А. Янушевич // Перспективи. – № 3 – Одеса, 2006. – С.27-32.
5. Цофнас А.Ю. О парадоксальности в определении понятия «система» / А.Ю. Цофнас // Системные исследования. Ежегодник, 1977.– М.: Наука, 1977.– С.189-194.

References

1. Ujomow A.I. Systemnyj podhod I obszaja teorija sistem / A.I. Ujomow –M: Mysl', 1978. – S. 229-231. – 272 s.
2. Okkam W. Izbrannyye proizvedeniya: Per. s lat. / W. Okkam – M.: Editirial, URSS, 2002. – S.73-102.
3. Kuznecow V.F. Germenewtika I jejo put' ot konkretnoj metodiki do filosofskogo napravlenija / V.F. Kuznecow – M.: Progress, 1985. – 30s.
4. Yanushevich I.A. Evoluczija germenewtycznoji problematyki / I.A. Yanushevich // Perspektyvy. – № 3 – Odessa, 2006. – S.27-32.
5. Czofnas A.J. O paradoksal'nosti w opredeleniji poniatija «sistema» / A.J. Czofnas // Systemnyje issledovanija. Jezegodnik, 1977.– M.: Nauka, 1977.– S. 189-194.

Yanushevych I.A.,

*PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of philosophy and methodology of sciences, yanirina@i.ua
Ukraine, Odessa*

METHODOLOGICAL APPROACHES IN THE HUMANITARIAN RESEARCH

The article comprehensively considers the possibility of using philosophical concepts of phenomenology, structuralism, hermeneutics and synergetics as universally valid methodological prerequisites for humanitarian studies, their advantages and application limits are shown. The generalization of these concepts methodological analysis tools has demonstrated that the methodological base of these concepts is largely incomplete and involves an implicit appeal to a systematic approach.

In this regard, the possibilities of a systematic approach are suitable for the formulation of the main problems of humanities, associated with a different interpretation of the text. They include the formulation of «understanding dilemma», the decision of the important problem of adequacy in understanding, the definition of quality assessment criteria in understanding. Although the creation of a universally valid methodology of the humanities seems problematic due to the infinity of the concepts in understanding itself, but in general, the issues, which were discussed in this article, can significantly expand and refine the formulation of this problem.

Key words: *humanities, phenomenological method, hermeneutic circle, structuralism, synergetics, system method.*

